

KİMLİK-TEOLOJİ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ALEVİLİK- BEKTAŞİLİKLE İLGİLİ KİMLİK TARTIŞMALARI ÜZERİNE

Hasan Onat*

ÖZET

Kimlik, toplumsal bir varlık olan insanın biricik, özgün ve özgür bir varlık olduğunun farkında olması ile ortaya çıkan bir bilinçlilik hâlidir. İnsan için esas olan bireysel kimliktir; ancak, insanın kimliğini keşfetmesi toplum içinde gerçekleşir. Bu sebepten hem bireysel ve toplumsal kimliklerden hem de kimliğin keşfedilen ve inşa edilen boyutlarından söz etmek mümkündür.

Özelde Tanrı tasavvuru ve Tanrı algısı, genelde din, insan için bir tür paradigma işlevi görmektedir. Ayrıca din, kültürün şekillenmesindeki başat etkenlerden birisidir. İnsan, kültürü yaratır; kültür de insanın kimliğini biçimlendirir. Dolayısıyla teoloji ve kimlik arasında doğrudan bir ilişki vardır. İnsanın Tanrı ve insan algısı, insanı insan yapan değerler sisteminde etkin olduğu kadar, insanın kendisiyle ve toplumla ilişkisinde de etkindir.

Alevîlik-Bektaşîliğin tarihsel arka planında iki ana damar vardır: Kızılbaşlık ve Bektaşîlik. Bunların her ikisi de Türklerin meydana getirdikleri birbirine paralel iki Tasavvuf ekolüdür. Bu bakımdan Türk Tarihini ve tasavvufu birlikte toplumla bütünleşme imkânı bulan ahlak temelli din anlayışını göz ardı ederek bir Alevî-Bektaşî kimliğinden söz etmek pek mümkün olmaz. Keşfedilmeyi bekleyen Alevî-Bektaşî kimliğinin teolojik boyutunda sevginin ve güvenin öne çıktığı, rahmetin belirleyici olduğu bir Tanrı tasavvuru mev-

cuttur. Tanrı-insan ilişkisi korkuya değil, güvene dayalı, samimi bir "dost" ilişkisidir. İnsan, Tanrı'nın en güzel şekilde yarattığı muhteşem bir varlıktır. Her insan, "Yaratan'dan ötürü" hoş görülür. Alevî-Bektaşî kültürüne vücut veren insan anlayışını "72 millete bir gözle bakmak" ifadesi çok güzel özetlemektedir. Böylesi bir Tanrı ve insan anlayışı üzerinde yükselen Alevî-Bektaşî kimlik arayışlarının, bir "öteki" yaratarak kendisini bu "öteki" üzerinden inşa etmeye ve farklılıklar üzerinden varlığını kanıtlamaya ihtiyacı yoktur. Konu ile ilgili bilgi boşluğu, yapay kimlik inşalarına meydan vermektedir. Alevî-Bektaşî kimliği öncelikle keşfedilmeyi bekleyen bir kimliktir.

Anahtar Kelimeler: Alevî, Bektaşî, Kızılbaş, Kimlik, Teoloji.

Kimlik ve Farklılık

Kimlik, en temelde insanın biricik, özgün, özgür, birtakım yaratıcı yetilerle donatılmış bir varlık olduğunun farkında olması hadisesidir. İnsan kendi varlığının farkındadır. Çevresinde olup bitenlerin farkındadır; onları anlamaya, anlamlandırmaya, açıklamaya ve kontrol etmeye çalışır. İnsan toplumsal bir varlıktır; hayatını toplum içinde sürdürürken, kimliğini de toplum içinde keşfeder ve inşa etmeye çalışır. Bu durum, kimliğin, özü itibarıyla "insanın ne olduğu", "nasıl tanındığı" soruları ile anlaşılabilirliğini düşündürmektedir. "Benim kimliğim seçtiğim, istediğim ya da rıza gösterdiğim şeylerden çok ne olduğum ve nasıl tanındığımdır. Seçme, isteme ve rıza gösterme yoğun benlikten doğarlar. Bu yoğunluk olmadan, bu edimler olmaz; bu edimlerin benim olduğu ancak bu yoğunluk sayesinde anlaşılır. Aynı şekilde, bizim kimliğimiz de olduğumuz şey ve yola çıktığımız temeldir." (Connally, 1996: 92).

İnsanın toplumsal bir varlık olması, toplumların tek tek insanlar tarafından meydana getirilmesi, ister istemez bireysel ve toplumsal kimlik kavramlarını akla getirmektedir. Esasında, toplumun sadece zihinde oluşan bir

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi.

varlık olduğu, onu tek tek bireylerin meydana getirdiği düşünülecek olursa, sadece bireysel kimlikten söz edilmesi gerektiği düşünülebilir. Ancak, gerek bireyin kendi varlığını toplum içinde keşfetmesi, gerekse kendini inşa sürecinin bir toplum içinde mümkün olması, “toplumsal kimlik” kavramını göz ardı etmemeyi gerektirmektedir. Belki bu durumu, kimliğin toplumsal boyutu ile izah etmek de mümkündür. Hayatın doğal akışı içerisinde, çoğu zaman toplumun ve kültürün belirleyici gücü, bireyin kendi kimliğini keşfetmesinin önüne geçtiği gibi, bireye hemen hemen bütünüyle toplum tarafından projelendirilmiş bir kimliği, bireysel kimlik olarak da sunabilmektedir. Bu bakımdan bireysel kimliğin yanında, bir de toplumsal kimlikten söz etmek bir tür zorunluluk hâlini almaktadır.

Gerek bireysel, gerekse toplumsal kimliğin keşfedilen/keşfedilmesi gereken ve inşa edilen / inşa edilebilen boyutları vardır. Manuel Castells, “sosyolojik bakış açısından bütün kimliklerin inşa edildiği olgusu üzerinde” anlaşmanın kolay olduğunu belirterek asıl meselenin “kimliklerin nasıl, nereden hareketle, kim tarafından, ne için üretildiği” olduğuna dikkat çeker ve şöyle der: “Kimliklerin inşası, tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, üretken ve üretmeye yönelik kurumlardan, kolektif hafızadan, kişisel fantezilerden, iktidar aygıtlarından ve dinsel vahiylerden malzemeler kullanır. Ama bireyler, toplumsal gruplar, toplumlar bütün bu malzemeyi, içinde buldukları toplumsal yapıya, uzam/zaman çerçevesinden kaynaklanan toplumsal koşullara ve kültürel projelere göre işler, bütün bu malzemenin anlamını yeniden düzenler” (Castells, 2006: 14). Gerçekten de, eğer kimlik-anlam ilişkisi üzerinde düşüneceksek, kimliğin keşfedilip, keşfedilmediğinden çok, inşa edilen boyutla ilgili nasıl, niçin gibi hayati sorular üzerinde odaklanmak gerekmektedir. İnsanlar, kimliğin keşfedilen/keşfedilmesi gereken boyutu üzerinde, mecbur kalmadıkça düşünmek bile iste-

mezler. Üstelik bu boyutun da çoğu zaman, inşa edilen boyuttan pek bağımsız olmadığı söylenebilir. Her ne kadar “bütün kimliklerin inşa edildiğini” düşünmek mümkün ise de, inşa süreçlerinde fark edilen, gerçekle örtüşmeyen, insanların başkalarının çıkarları için muayyen hedeflere yönlendirilmesini amaçlayan projelerin fark edilmesi kimliğin keşfedilen boyutuna ilginin artmasına yol açmaktadır.

Castells’e göre “kimliğin toplumsal inşası, her zaman iktidar ilişkilerinin damgasını vurduğu bir bağlamda gerçekleştiğinden” kimlik inşasını üç farklı biçim ve kökene ayırmak mümkündür:

“Meşrulaştırıcı Kimlik: Toplumun egemen kurumları tarafından, toplumsal aktörler karşısında egemenliklerini genişletmek ve akılcılaştırmak için inşa edilir...”

“Direniş Kimliği: Hâkim olanın, başat olanın mantığı tarafından değersiz görülen veya damgalanan konumlarda/koşullarda bulunan aktörler tarafından geliştirilir...”

“Proje Kimliği: Toplumsal aktörlerin, kendilerine sunulan kültürel malzeme temelinde toplumdaki konumlarını yeniden tanımlayan yeni bir kimlik inşa etmeleri; bunu yaparken bütün bir toplumsal yapıyı amaçlamalarıdır” (Castells, 2006: 14).

Bu durum, toplumsal planda değiştirme ve dönüştürme hedefleri içeren kimlik projelerinin üretilmesini ve bir anlamda “yumuşak güç” kullanılarak kimlik inşa faaliyetlerini de mümkün kılmaktadır. Kullanılan gücün hem araçları hem de kullanılış biçimleri, kimliğin oluşmasında öne çıkartılan yöne ve amaçlanan kimlik türüne göre çok farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda “her yolun mübah” görüldüğü bir yaklaşım biçiminin esas alındığı söylemek pek yanlış sayılmasa gerektir.

Kimlik, en temelde “Ben kimim?” sorusuna verilebilen çekirdek cevaptır. Kendimizi tanıtırken öncelikle adımızla ve soyadımızla

işe başlarız. Kullandığımız dilin adı “anadil”dir. Adımız, bizim biricikliğimizin ve bu gerçeğin farkında olduğumuzun sembolü olarak çok özel bir önem ve anlam taşır. Kendimizi dilimizle, daha çok da anadilimizle ifade ederiz. Soyadımız hem ait olduğumuz sosyal birimin hem de geçmişimizin/tarihimizin sembolü olsun diye seçilmiştir. Bu gerçekler, bireysel ve toplumsal kimliğimizin çekirdeğini oluşturur. Toplumsal kimliğimizi ya da kimliğimizin toplumsal boyutunu biçimlendiren/oluşturan hususun ise içinde yetiştiğimiz, bir şekilde etkisine maruz kaldığımız kültür olduğu ortadadır. Çekirdeğin dışındaki her şey, kabuk mesabesindedir. Ancak, çekirdeğin özü, kabuğu önemsiz kılmaz. Çoğu zaman, öz ile ilgili algı, kabuk tarafından belirlenir. İşin ilginç yanı, kabuğun da öz ile varoluşsal bir bağının olmasıdır. Bir örnekle konuyu daha anlaşılır kılmak mümkün olabilir. İnsanın bireysel ve toplumsal kimliğinde hiç kuşkusuz kültür belirleyicidir; ancak, kültürü yaratan insandır ve kültür de izin verildiği ölçüde bireyin kimlik ve kişiliğini belirler. Kısaca ifade etmek gerekirse, kimliğin çekirdeği ile kabuğu arasında daima çift yönlü bir iletişim ve etkileşim vardır. Her şeye rağmen, kimlik meselesinde esas belirleyici, bireyin kendisi ile ilgili farkındalık düzeyi, Tanrı algısı, özgürlük ve sorumluluk anlayışıdır. Toplumun ve kültürün gücünü görmezlikten gelmek elbette mümkün değildir. Fakat, insanın bütünüyle toplumun ürettiği; özgünlükten ve yaratıcılıktan yoksun, akıl ve hür irade sahibi bir varlık olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bu konuda belirleyici olanın, daha çok bireyin tercihleri olduğu söylenebilir.

İnsan sadece kendi varlığının farkında olan, toplum içinde kendini inşa eden bir varlık olmanın yanında, toplumda kendine özgü bir yer edinmek isteyen, yaratıcı yetilerini etkin kılarak var olduğunu kanıtlamak/ fark ettirmek isteyen bir varlıktır. Diğer insanlar tarafından görülme ve önemsenme, hatta

diğer insanların kaderi üzerinde belirleyici olmak da istemektedir. İşte bu durum, kendisinin diğer insanlardan farklı olduğu bazı yönlerinin öne çıkmasını sağlamaktadır. Bir başka ifadeyle, her insan, doğal olarak diğer insanlardan hangi bakımdan farklı/üstün olabileceği konusunda bir arayış içine girer. Burada öne çıkan belirleyici, güç/egemenlik faktörüdür. Bir başka ifadeyle, “kimliğin farklılıkla olan ilişkisi” söz konusu olduğunda ister istemez siyaset ve egemenlik meselesi öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda, ister istemez işin içine özgürlük de girmiş olmaktadır. Siyasetin doğasında farklı olma, farklı kılma, farklılıklardan yararlanma gibi eğilimlerin varlığından söz edilebilir. Siyaset, birleştirmekten çok ayırıştırıcıdır; birliktelikte gücün etkin kullanılması pek mümkün olmaz. Siyasetin etkinliği farklılıkların derinleşmesine bağlıdır. Bu derinlik, gücün etkin kullanımı için gerekli olan araçları bulma/üretme ve sürekli hazır hâle getirme imkânı sağlar.

“Kimlik varolmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür” (Connally, 1996: 93).

Kimlik-farklılık ilişkisinde doğal/normal olan bir boyut daima vardır. Şöyle ki, her birey, varoluşsal olarak kendisinin diğer insanlardan farklı olduğunu bilir. Ancak, bu varoluşsal farkındalık, diğer insanların aşağılanmasını, hor görülmesini gerektirmez. Siyaset, bu doğal farkındalık boyutunu kullanarak, mücadele edebileceği “öteki”ni yaratırken, farklılığın bir taraf için onur, karşı taraf/öteki için zül/aşağılanma kabul edilebilecek şekilde düzenlenmesini ve inşa edilmesini amaçlamaktadır. Zaman zaman “öteki” nesne konumuna indirgenebilir. İşte bu durum, egemenlik adına insan onuru hiç bağdaşmayan birtakım ciddi olumsuzlukların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Burada akla gelebilecek en acı ve en çarpıcı örnek, Kızılbaşlıkla ilgili olarak üretilen “mum söndü” safsatasıdır. “Düşkün

ilan etme" gibi bir müeyyidenin Kızılbaşlıkta ne denli önemli olduğunu bilmek, böyle bir safsatanın ne kadar incitici olabileceğini görmek için yeterlidir.

Belirleyici gücün ilk akla gelen kaynağı çoğunlukla bilgi ve para olmaktadır. Ancak, bilgi ve paranın etki alanının nihai sınırlarının belirlenmesinde etkili olan da siyasettir. Belki bu yüzden siyaset bir tür "Tanrılık mesleği" olarak anlaşılmaktadır. Tanrı'nın insana bıraktığı geniş manevra alanında siyasetçiler at oynatmakta, insanların kaderlerini, dolayısıyla kimliklerini belirlemektedirler.

Farklılıkların öne çıkarılmasıyla inşa edilen kimliklerin meşrulaştırıcı bir nitelik kazanabilmesi için hem siyasetin hem de dinin bu süreçte devreye girmesi gerekmektedir. Din, hem insanların aidiyet ihtiyacı temelinde kimliklerinin şekillenmesinde etkin olmakta hem de kimlikle birlikte ortaya çıkan farklılık boyutunun çok yönlü olarak meşrulaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu meşrulaştırma, karşı tarafa/öteki yansıtılan/yüklenen olumsuzluklar için, hem de farklılığın içine yedirilmiş üstünlük duygusu için kullanılabilir.

Kimlik-Teoloji İlişkisi

Kimliğin çekirdeğini insanın kendisi ile ilgili ne olduğu hakkındaki farkındalık bilgisi oluşturunca, ister istemez işin içine teoloji girmektedir; çünkü insan kendi konumunu, Tanrı tasavvuru ve Tanrı ile ilişkisi çerçevesinde belirlemektedir. Özelde Tanrı algısı, genelde din, insan için bir tür genel paradigma işlevi görmektedir. Bu işlev hem tarihsel derinliğe sahiptir; hem de insanın kendisini, olay ve olguları anlamasında, açıklamasında ve kontrol çabalarında gerekli olan arka plan unsurlarını insana hazır olarak sunmaktadır. Bir başka ifadeyle, din, insanın hem kendisini, hem içinde yaşadığı ortamı, hem de geçmişini inşa etmesinde tahmin edilenin daha ilerisinde bir belirleyici olarak karşımızda durmaktadır. İşin ilginç yanı, insanların Tanrı ile ve din ile

ilgili bireysel tutum ve tavırlarının sadece bu etkinin derinliğini ve genişliğini etkilediği gerçeğidir. Örneğin bir kimsenin ateist olması, onun mevcut dinin etki çemberinin dışında kalması anlamına gelmemektedir. Din, etkinlik alanı içindeki herkesin hem geçmişini hem de geleceğini bir şekilde etkilemekte, hatta belirlemektedir. Bu durumun, dinin kültürün yaratılmasındaki etkin rolü ile izah edilmesi mümkün görünmektedir.

Teoloji-kimlik ilişkisinde ilk dikkat çeken husus, Tanrı tasavvurunun bireysel kimliğin oluşmasındaki belirleyici rolü olmaktadır. İnsan, diğer insanlarla birlikte yaşarken kendi varlığının farkına varabilen, kendiliğini/ne olduğunu ortak yönleri görmezlikten gelerek farklılıkları öne çıkartmaya çalışan bir varlıktır; bu süreçte Tanrı algısındaki bireysellik farklılıkların meşrulaştırılmasında çok özel bir işlev görmektedir. Sürecin çift kutuplu olduğu akla gelmektedir: Tanrı'dan insana doğru, insanı biçimlendiren talepler, emirler, yasaklar ve ilkeler; insandan Tanrı'ya doğru Tanrı adına, Tanrı için ortaya konulan eylemler, kararlar, fikirler, tutum ve tavırlar... İnsanlar, çoğu zaman Tanrı adına kararlar verip, bunun beşerî düzlemdeki kendi kararları olduğunu görmezlikten gelerek diğer insanların yerini, haklarını, yapması ve yapmaması gerekenleri belirlemeye çalışırlar. Hristiyanlıktaki kurtuluş teolojisi bu doğrultuda üretilmiştir. İnsan zaten asli günahla dünyaya gelmiştir. Hz. İsa hem Tanrı hem oğul olarak insanlar için kendini feda etmiştir. Bu sebepten gerçek kurtuluş Kilise'nin tekelindedir; ancak vaftiz olanlar kurtulabilir. Vaftiz olmayanların tamamı bir şekilde kurtarılmalıdır. Son tahlilde, kendilerinden farklı olanların ötekileştirilerek yakılması/yok edilmesi de bir tür kurtuluştur¹.

¹ Bu konu ile ilgili olarak "Christian Identity" hareketini inceleyen Chestler L. Quarles'in 2004 yılında basılmış olan Christian Identity: The Aryan American Bloodline Religion isimli kitabının dikkate değer bir araştırma olduğunu hatırlatabiliriz. Yazar,

Tanrı algısı toplumsal kimliklerin oluşmasında da oldukça belirleyicidir. Çünkü bu algıya dayalı olarak kendi Tanrı'larına inananların, ya da Tanrı'ya kendilerini gibi inananların yeri ve onlara karşı takınılacak tavırlar da ortaya çıkmaktadır. Bu konuda, insanların inançla ilgili duruşlarını belirleyen "mü'min", "kâfir", "mülhid" ve benzeri kavramların içerikleri üzerinde düşünmek konunun anlaşılması açısından aydınlatıcı olabilir.

Diğer taraftan, insanların cinsiyet konusundaki tutum ve tavırlarının oluşmasında da teolojinin etkilerinden söz etmek mümkündür. Esas itibarıyla kadın ve erkek, insani bütünlüğün/olgunluğun gerçekleşmesi yolunda birbirini tamamlarlar. Erkeğin, ya da kadının varoluşsal olarak üstünlüğünden, ya da eksikliğinden söz edilemez. Bu konudaki sağlıklı algıların sağlıklı din anlayışı ile doğrudan ilgisi vardır.

Tanrı algısı, iyilik-kötülük sorununun da kökeninde yatmaktadır. İyi ve kötünün ne olduğunu kim belirleyecektir? "Kimlikle farklılık arasındaki ilişkiyi kötülükle ilgili iki sorunun ortaya çıktığı yer olarak tanımlayacağım. İlahi kimliğin teolojik olarak belirlenmesinde yatan ilk sorun, insanların Tanrı'yı kötülükle ilgili sorumluluktan muaf tutarak Kadir-i Mutlak Tanrı'nın iyiliğini koruma çabalarından kaynaklanır. Teolojik sorunun insani tanımları insanî kimliklerin somutlaştırılmasıyla bağlantılı konularda bir patlamaya olanak tanımıştır âdeta. Siyasî düzlemde, ilk kötülük sorunu kimliğin bütünlüğüne ve kesinliğine en büyük tehdidi ortaya koyan farklılıkları kötülüğün bağımsız mekânları (ya da onun yerine geçen birçok şeyden biri) biçiminde tanımlayarak hegemonik kimliğin saflığını ve kesinliğini korumak amacını taşıyan bir dizi çabada orta-

bu hareketin mensuplarından pek çoğunun ırk olarak Avrupalı olmayan kavimlerin ruhları olmadığına ve bu sebepten Tanrı'nın inayetini asla kazanamayacaklarına ve kurtuluşa eremeyeceklerine inandıklarını belirtmektedir. pp. 68

ya çıkar. İkincisi ise ilki için geliştirilen çözümlerden doğar. Öz kimliğe dair kuşkuların, kimliğin ona bakarak kendini tanımlayabileceği bir ötekinin oluşturulmasıyla ortaya konup çözüme kavuşturulduğu çeşitli siyasi taktiklerin bir sonucudur" (Connally, 1995: 10).

Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları

Küreselleşme süreci, bütün dünyayı küresel boyutlu bir kimlik krizinin içine sürüklemiştir. Her toplum, kendi kültürüne, değerlerine, beklentilerine, konumuna göre bu krizden payını almaktadır. Bazı bölgelerde, belki sonuçları asırlar sonra uç verecek, kuyruk acısına dönüşecek trajediler yaşanmakta; insanlar kimlik adına birbirini öldürmekten çekinmemektedir. Bunun en acı örneği, Avrupa'nın orta yerinde Bosna Hersek'te, bütün insanlığın gözü önünde gerçekleşmiştir. Dünyanın hemen her yerinde, her gün, kimlik adına insanlar öldürülmektedir. Vamık Volkan'ın tespitleri dikkat çekicidir: "Belli koşullarda, insanoğlu 'ötekileri' gözünü kırpmadan öldürebilir. Kimlik uğruna ortak bir terör dalgası başlatabilir ve sonuçları onlarca hatta yüzlerce yıl hissedilecek kitlesel travmalar gerçekleştirebilir. Ötekilerin aşağılanması ve öldürülmesi, buna karışan toplumlarda yeni politik ideolojilerin evrilmesine, var olan kültürel törenlerin zehirlenmesine ve yıkıcı hâle dönüştürülmesine, geniş grup kimliğinin değişikliğe uğratılmasına yol açar; kısaca, onlarca yüzlerce yıl sonra yeni kitlesel trajedilerin oluşması için zemin hazırlar" (Volkan, 2007: 3).

Türkiye de hem kimlik tartışmalarından hem de küresel kimlik krizinden ciddi olarak etkilenmektedir. İşin ilginç yanı, hemen her sorun, her acı olay, bir şekilde kimlikle, kimlik tartışmaları ile irtibatlandırılmaktadır. Örneğin Mardin'in Bilge Köyü'nde, temelinde rant kavgası ve cehalet yatan 44 kişinin hunharca katledilmesi, "Kürdün Kürde kırdırılması"

olarak yorumlanabilmektedir. Türkiye’de bir Kürt sorunu hiç kuşkusuz vardır; ancak bu sorunun kangren hâle gelmesinde, verilere dayalı olarak ve “proje kimlik” boyutu hesaba katılarak bilgi zemininde tartışmanın yürütülmemesinin/yürütülememesinin ne denli etkili olduğu pek fazla düşünülmemektedir.

Türkiye’deki kimlik tartışmalarında, özellikle kendisini Türk hisseden, Türk olduğunu düşünen insanların bir şekilde suçluluk duymasının, Türklükten rahatsızlık hissetmesinin sağlanması gibi bir hedefin ısrarla sürdürüldüğünü düşünmemek elde değildir. Bu doğrultuda, Kürt düşmanlığı üzerine inşa edilecek yeni bir tepkisel Türk kimliğinin oluşması, Türklerin başına gelebilecek ciddi bir felaket olacaktır. Çünkü insanlık tarihinde ırkçı olmayan ender toplumlardan birisi Türklerdir.

Alevîlik-Bektaşîlik ile ilgili tartışmalar da bir şekilde “kimlik”le irtibatlandırılmakta veya kimlik tartışması şeklinde yürütülmektedir. Bunun ne kadar doğru olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Burada bizi ilgilendiren boyut, eğer Alevî-Bektaşîlikle ilgili tartışmalar kimlik tartışması şeklinde sürdürülecekse, Alevîlik-Bektaşîliğin tarihi, geçirdiği evreler, düşünce sisteminin temelinde yatan teolojik ilkeler göz ardı edilerek yazılacak her yazının, söylenecek her sözün yapay/sanal bir Alevîlik-Bektaşîlik inşa faaliyeti olmanın ötesine geçemeyeceği hususudur. Alevîlik-Bektaşîlikle ilgili gerçeklerin, binlerce yıllık Türk Tarihi’nin ötesinde, Türklerin İslam’la tanıştıkları döneme uzanan en az bin yıllık bir geçmişi vardır. Kızılbaşlık damarında Şeyh Safi’ye, Bektaşîlik damarında Ahmet Yesevî’ye uzanan ahlak temelli din anlayışının özünü oluşturan, kökleri Kur’ân’da olan temel teolojik ilkeler vardır. Ahlak temelli din anlayışının biçimlendirdiği “yetmiş iki milleti bir gözle gören”, dünyada bir benzerinin daha olmadığı, insan gerçeğini tam yansıtan bir insan anlayışı vardır. Alevî-Bektaşî kimliği, keşfedilmeyi bekleyen kökleri olan, tarihsel akış içinde acılarla

yoğrulmuş olmasına rağmen düşman/öteki inşa etmeden var olmayı bilen, “incinsen de incitme” diyebilen bir kimliktir. Ne var ki, gelinen noktada, tepkisel bir duruşla, Sünnîlik karşıtlığını merkeze alan, farklılıklar üzerinden kendini tanımlamaya çalışan bir kimlik süreci ile karşı karşıya olduğumuz dikkat çekmektedir.

Alevîlik-Bektaşîlik, hiç kuşkusuz Türkiye’nin bir gerçeğidir ve bu konuda yılların biriktirdiği ciddi sorunların mevcut olduğu her türlü tartışmanın ötesindedir. Ancak, hemen işin başında, tartışmaların sağlıklı yürütülmesini sağlayacak gerek tarih, gerekse yaşanan süreçler hakkında sağlam verilere yeterince sahip olmadığımızı belirtmek durumundayız. Bu konudaki bilimsel çalışmalar henüz işin başında olduğumuzu göstermektedir. Alevîlik-Bektaşîlik konusunda ciddi bir bilgi boşluğu ve ileri düzeyde bir kavram kargaşası vardır. Şîî, Ca’ferî, Nusayrî, Rafizî, Kızılbaş, Çepni, Tahtacı, Alevî ve Bektaşî gibi kavramlar genellikle birbirine karıştırılmaktadır. Bu durum, sağlıklı düşünmeyi zorlaştırmakta ve konunun doğru anlaşılmasını engellemektedir.

Alevîlik, kelime olarak Hz. Ali’nin soyundan gelmek, onun soyuna mensup olmak anlamına gelmektedir. Hz. Ali’nin çocukları Hasan’ın soyundan olanlara Şerif, Hüseyin’in soyundan olanlara da Seyyid denmektedir. Alevî kelimesinin bu kök anlamı, tarihsel akış içerisinde farklılaşarak genişlemiştir.² Soy bakımından Hz. Ali ile hiç alakası olmayan, ancak, silsilesi Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygamber’e ulaşan tarikatlarla da “Alevî” sıfatı verilmiştir.

Türk tarihinde Alevîlik ya da yaygın kullanılışı ile Alevîlik-Bektaşîlik, 19. asrın sonlarından itibaren, Türkiye’de yaşayan Kızılbaş,

² Mesela, öz be öz Türk olan Alevî Dedeleri’nin “Seyyid”liği meselesi, ilginç bir araştırma konusu olarak önümüzde durmaktadır.

Bektaşî, Tahtacı, Çepni, Sıraç vb. zümreleri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreçte, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve bazı Bektaşî tekkelerinin kapatılması kadar, Kızılbaşlıkla ilgili kasıtlı olarak oluşturulan olumsuz bir imajın etkisizleştirilmesi gibi çabaların da etkili olduğu akla gelmektedir.

Alevîlik-Bektaşîlik, mevcut kullanıma biçiminden de anlaşılabilirliği gibi iki ana damar üzerinde inşa edilmiştir: Kızılbaşlık, Bektaşîlik. Kızılbaşlık, 16. asrın başlarında Şeyh Haydar zamanında sosyolojik olarak Erdebil/Safevi Tekkesi'ne mensup olanlar için isim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar, kendi müritlerinin başka insanlardan, başka tarikat ekollerinden farklı olduğunu göstermek için onlara 12 dilimli kızıl taç giydirmiştir. Böylece Erdebil Tekkesi'nin ağırlıklı olarak Türk olan müritleri Kızılbaş adıyla anılmışlardır. Erdebil/Safevi Tekkesi'nin kurucusu, Pir-i Türk veya Pir-i Türkmen diye anılan Şeyh Safiyyüddin'dir (735/1334). Safevi Devleti'ni Erdebil/Safevi Tekkesi'nin etrafında kuranlar da Anadolu'dan kalkıp giden Şamlu, Ustaclu, Rumlu, Tekelu, Varsak gibi Türk boylarıdır. Osmanlı'nın Doğu sınırı 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı sonucunda belirlendiği için, Osmanlı topraklarındaki Türkler Kızılbaş olarak kalırken, Safevi Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayanlar önce Şiîleştirilirler ve daha sonra da devlet çarkının dışına itilirler. Bu sebepten, Kızılbaşlık Şiîliğin bir alt kolu değildir. Safevi Devleti'nin egemenlik alanındaki Türkler, kelimenin tam anlamıyla zorla Şiîleştirilirlerken, Anadolu'da Osmanlı topraklarındaki Safevi yanlıları Kızılbaş olarak kalmışlardır (Onat, 2003).

Bektaşîlik, Ahmet Yesevî, Lokman Perende, Hacı Bektaş Velî çizgisinde, daha çok Hacı Bektaş Velî'nin ismi etrafında oluşan bir kült çerçevesinde Anadolu'da şekillenen bir Türk Tasavvuf ekolüdür. Kızılbaşlıktan belirgin farkı, Bektaşîliğin Osmanlı Devleti'nin âdeta

resmi tarikatı niteliği taşımasıdır. Yeniçeriler Hacı Bektaş Velî'yi "pir" olarak kabul ederler. Yeniçeri Ocağı'nın 94. bölümünde daima bir Bektaşî Babası hazır bulunmuştur. Zaman zaman sorunlar yaşansa da Osmanlı Devleti ile Bektaşîlik arasındaki ilişki, 1826-1839 yılları arasında Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra sıkıntılı bir dönem yaşamıştır.

Alevîlik/Kızılbaşlık ve Bektaşîlik aynı şey değildir (Onat, 2003). Alevîlik konusunda yapılan araştırmalar, bugün kendilerini Alevî-Bektaşî diye tanımlayan kimselerin önemli bir kısmının kendisini Bektaşî olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bazı insanlar da kendilerini Kızılbaş olarak nitelerler. Kızılbaşlıkla Bektaşîliğin buluşması, Çaldıran sonrasında gerçekleşir. Daha açık bir ifadeyle, Alevîlik kavramı kullanılmaya başlanmadan önce, şimdilerde kendilerini Alevî diye isimlendiren kimselerin geçmişte yer aldıkları ana sosyal gruplar ya Kızılbaşlık ya da Bektaşîliktir. "Alevîlik-Bektaşîlik" şeklindeki isimlendirmede, Alevîliğin Kızılbaşlık üzerine oturmuş olduğu, açıkça anlaşılabilir. "Alevîlik-Bektaşîlik" şeklindeki isimlendirme, biraz da şartların zorlaması ile birbirine benzeyen, ancak, birbirinin aynısı da olmayan iki farklı sosyolojik oluşumun birlikte mütalaa edilmesi arzusu doğrultusunda ortaya çıkmıştır. "Alevî olunmaz; Alevî doğulur." şeklindeki ifadeler, her Bektaşî'nin bugünkü adıyla Alevî, tarihteki ismiyle Kızılbaş olarak kabul edilemeyeceğini göstermektedir. Bütün bu gerçeklere rağmen, nasıl isimlendirirsek isimlendirelim, Kızılbaşlığın da Bektaşîliğin de gerek köken, gerekse tarihsel gelişim ve müntesiplerinin kimliği açısından birer Türk tarikatı olduğu her türlü tartışmanın ötesindedir. Şeyh Safiyyüddin'in adı etrafında şekillenen Erdebil Tekkesi de, Hacı Bektaş Velî kültüne dayanan Bektaşîlik de, özü itibarıyla sufi oluşumlardır.

Mevcut Alevîlik-Bektaşîliğin kendini ifade biçimi de açıkça tarikat formundadır; kullanılan temel kavramların hemen tamamı tasavvu-

fi içerik taşımaktadır. Cem, musahiplik, görgü ve düşkünlük erkânları; dört kapı kırk makam gibi kavramlar, sadece Bektaşîlikte değil; pek çok Sünnî bilinen tarikatta var olan kavramlardır. Mevlevîler'in "sema"sı ile "semah" arasındaki benzerlik ilk bakışta göze çarpmaktadır. Ayrıca, Mevlevîlikteki pek çok ögenin, biraz farklılaşarak da olsa, Bektaşîlikte ve bugünkü kullanılan biçimi ile "Alevîlik-Bektaşîlik"te mevcut olması, Mevlevîlikle Alevîlik-Bektaşîlik arasındaki ilişkinin ipuçlarını vermektedir. Aynı şekilde, Ahilik ile Alevîlik-Bektaşîlik arasında da ciddi benzerlikler ve paralellikler vardır. Alevîlikteki "düşkün ilan etme"nin Ahilikteki adı "ocaktan atılma"dır. "Pabucunun dama atılması" deyimini de dikkat çekicidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, bir şemsiye kavram olarak "Alevîlik", "Alevîlik-Bektaşîlik", "Anadolu Alevîliği" , gerek tarihsel arka plan, gerek oluşum şekli (form), gerekse sosyo-kültürel farklılıkları belirlemek için kullanılan ana kavramlar yönünden bir "sufi oluşum" niteliği taşımaktadır. Tarikat adının kullanılmak istenmemesini, 1925 yılında Tekke ve Zaviyeler'in kapatıldığı, tarikat faaliyetlerin yasaklandığı gerçeğini hesaba katarak anlayışla karşılamak gerekmektedir. Bazı yörelerde tarikat niteliklerinin gittikçe kaybolmaya başlaması, Alevîliğin mezhep olması anlamına gelmemektedir. İşin gerçeği, Alevîliğin mezhep mi, tarikat mı, "yaşam biçimi"mi, kültür mü olduğu konusunda, Alevîlerin kafası da fazlasıyla karışıktır (Onat, 2005: 11).

Bu tespitler, Alevîlik-Bektaşîlik ile ilgili kimlik tartışmalarının tarihsel arka plan ve tasavvuf gerçeği göz ardı edilerek yürütülmesinin mümkün olamayacağını ortaya koymaktadır. Burada dikkat çeken husus, tartışmaların, Alevî-Bektaşî kimliğinin keşfedilmesi gereken boyutu ve bu kimliğe vücut veren teolojik kök değerler merkeze alınarak yapılabileceği gerçeğidir.

Alevîlik-Bektaşîlik, Türk Tarih bütünlüğü içinde kendine özgü yeri olan, ağırlıklı olarak sosyo-kültürel bir farklılaşma biçimi olduğu için, tarihi kökleri görmezlikten gelen tepkiselliği esas alan, farklılıklar üzerinden bir kimlik inşa etme amacı taşıyan kimlik tartışmalarının gerçeklerle örtüşebileceğini düşünmek pek mümkün değildir. Aynı şekilde Tasavvuf çerçevesinde ortaya çıkan ahlak temelli İslam anlayışının teolojik köklerini dışlayan kimlik tartışmalarının da sağlıklı sonuç verebileceği ihtimal dâhilinde görünmemektedir³.

³ Rahmetli Baki Öz, tarihsel hakikatler bir tarafa bırakılarak gerçekleştirilmek istenen yeni Alevîlik inşa faaliyetlerini, bu doğrultuda konuşan, yazıp çizenlerin duruşlarını, Alevîlik Nedir? (İst. 1996) isimli kitabında detaylı olarak araştırmış ve ortaya koymuştur. Bu tür inşa faaliyetlerinin üzerine oturtulduğu iddiaları kabaca üç ana grupta toplamak mümkündür. Birincisi, Alevîlik-Bektaşîliğin, İslam dini ile ilgisinin olmadığı, güncel tartışılan şekliyle "Alevîliğin İslam dışı olduğu" şeklindeki iddialar. İkincisi, Alevîliğin aslının Şiilik olduğu şeklindeki iddialar. (Bu hususla ilgili ilginç bir kitap Teoman Şahin tarafından kaleme alınmıştır. "Alevîlere Söylenen Yalanlar-Bektaşîlik Soruşturması 1, Ankara 1995). Üçüncüsü, Alevîlikle Sünnîlik arasında hiçbir fark olmadığı, her ikisinde de Hz. Ali'nin ciddi olarak sevildiği şeklindeki iddialar. Aslında sayısı oldukça fazla olan bu tür iddiaların bilimsel temellerinin olmadığı ortadadır. Biz, önemine binaen, sadece "Alevîliğin İslam dışı" olduğu şeklindeki iddiaların arka planına birazcık eğilmek istiyoruz.

"Alevîliğin İslam dışı" olduğu şeklindeki iddiaları ilk defa dile getirenlerin, başta Hasluck olmak üzere, bazı Batılı araştırmacılar olduğunu hemen belirtmekte fayda vardır. Daha sonra bu tür görüş beyan edenlerin sayısı artmaya başlamıştır. Bazı araştırmacılar, açıkça, "Alevîliğin başlı başına bir din" olduğunu şöyle ifade etmektedirler: "Karşılaştırmalardan görüleceği üzere Alevîlik, Müslümanlık değildir. Olması da mümkün değildir. Müslümanlığın bir mezhebi ya da kolu olsaydı, çoktan Müslümanlığın içerisinde eriyip gitmiş olacaktı. Alevîlik, kendine has özellikleriyle, kendi başına bir inanç sistemidir. Başlı başına bir dindir". (Şelva Dersim, Alevîlik, Pir Dergisi, Yıl 1, Sayı 1 Aralık 1994, s.8). Bu görüş, Esat Korkmaz tarafından hazırlanan Fransa Alevî Birlikleri Federasyonu'na

Alevî-Bektaşî Kimliğinin Keşfedilen Boyuttaki Kök Değerleri: Tanrı ve İnsan Anlayışı

Tanrı anlayışı, bireysel ve toplumsal kimliğin şekillenmesinde fevkalade etkindir; çünkü insanın kendisini, çevresini, içinde bulunduğu toplumu ve evreni anlamlandırmasında belirleyici olmaktadır.

Ahlak temelli din anlayışında etkin olan rahmet sıfatı öne çıkan bir Tanrı tasavvurudur. Bu algı biçiminde Tanrı'nın rahmeti her şeyi

yayınlanmış olan "Alevîlik Eğitim Ders Notları" isimli kitabın önsözünde açıkça "Anadolu Alevîliği felsefi bir dindir." şeklinde ifadesini bulmaktadır. (Esat Korkmaz, Alevîlik Eğitim Ders Notları, 1).

Bu tür marjinal çıkışlara en iyi cevap, yine Alevî kesimin içinden gelmektedir. Cemal Şener'in şu ifadeleri oldukça önemli tespitleri içermektedir: "Şimdi Alevîlik İslam'ın dışındadır diyenlerin aslında Alevîliğin inanç yönüyle hâl ve alakaları yoktur. Alevî anne babadan doğmuş olabilirler ama Alevî değiller. Çünkü Aleviyim demek 'Ben Allah'a, Muhammed'e ve Ali'ye inanıyorum. Kur'ân-ı Kerim'in kutsal kitap olduğunu kabul ediyorum.' demektir. 'Ben Aleviyim' demenin müeyyidesi budur". Şener'e göre bu tür iddiaların temelinde ya İslamiyetin yanlış yorumları karşısında 'İslamiyet buysa ben İslam değilim.' gibi bir tepki yatmaktadır; ya da 'Biz Alevîliği dinden ne kadar uzaklaştırırsak, dinsiz hâle getirirsek o kadar sosyalistleştiririz' şeklindeki arayışlar yer almaktadır. (Cemal Şener, "Tasavvufi Geleneği Alevîlik Yeniden Üretmedi" (Söyleşi) 2023 Dergisi, 15 Aralık 2004, sayı 44, s 35). Bu konu ile ilgili olarak Reha Çamuroğlu da şu tespitlerde bulunmaktadır: "Alevîlik İslam dışıdır şeklindeki ifadelerin ciddiye alınacak bir tarafı yoktur. Onun için bu tartışmaya girmem. Alevîlik İslam dışıdır ya da Alevîlik azınlıktır gibi yaklaşımların Düvel-i Muazzama nezdinde destek bulan mahfiller oluşturduğunu görüyoruz. Böyle bir açıklamanın Avrupa'daki çeşitli Alevî örgütlerinden çıkmış olması bir tesadüf değildir. Bakın geçmişte İngiliz ve Alman istihbarat teşkilatları Anadolu'da cirit atarken bir tez ortaya attılar: Kayıp Hristiyanlar. Kayıp Hristiyanlar olduğunu ve bunların da Alevîler olduğu şeklinde bir düşünce ileri sürdüler... Bu tezleri desteklemek için Alevî zümrelerin içinde de bol bol altın kullandılar..." (Reha Çamuroğlu, "Düvel-i Muazzama'nın Alevîliğe Özel İlgi Devam Ediyor (Söyleşi), 2023 Dergisi, 15 Aralık 2004, sayı 44, s.9).

kuşatmıştır. İnsan Tanrı'nın dostudur. Tanrı-insan ilişkisi kelimenin tam anlamıyla bir dost ilişkisidir. Her şeyin yaratıcısı olan Tanrı, en güzel şekilde yarattığı ve yaratıcı yetilerle donattığı insanı "halife" olarak yaratmıştır. Bu sebepten Tanrı-insan ilişkisi güven esasına göre biçimlenmektedir. Tasavvufta bunun adı "marifetullah" yani Allah'ı bilmek, O'nu keşfetmek; bir anlamda O'nunla hemhal olmaktır.

Alevî-Bektaşî kültüründe korkudan çok güvenin öne çıktığını söylemek mümkündür. Bu konuda değerli bilim adamı E. Ruhi Fırlıklı'nın şu tespitleri dikkat çekicidir: "Alevî-Bektaşî-Kızılbaş, hangi isimle anılırsa anılsın, bu zümrelerin hepsi de Allah'ın varlığı, birliği kısaca Tevhid konusunda sağlam bir inancın yanında, tasavvufî bir anlayışın izleri görülür.

"Tasavvufa ve sufilere göre esas olan Allah ile insanı, dini tecrübe içinde tevhid etmenin, birleştirmenin yollarını aramaktır. Bu dünyada Allah ile biliş tutmanın sırrını yakalamak ve O'ndan başka her şeyden (masivallah) vazgeçmektir. İnsan bu anlamda bir tevhide ulaşabilirse, daima Allah'ın huzurunda olacaktır. O kadar ki, bütün davranışlarında ve düşüncesinde, O'nu göremiyor ise de, görürmüşçesine hareket edecektir. O hâlde Allah'ı dışımızda arayarak ikiliğe düşmenin gereği yoktur. Nitekim Hatayî mahlası ile yazdığı şiirleri, Anadolu insanını adeta büyülemiş olan Şah İsmail bir nefesinde bunu şöyle dile getirir: Evvel ol Allah adı söylenür / Cümle ibadetin başıdır tevhid / Pirim Şeyh Safi'den bize kalmıştır/ Sofi kardeşlerin kanıdır tevhid.../ Can Hatayî'm Tevhid derya denizdir / Tevhid etmeyenler bizim nemizdir / Pirim Şeyh Safi'den sermayemizdir / On iki imam'ın erkânı Tevhid.

"Galiba bu anlayış, Alevî-Bektaşî düşüncesinde, onları Allah'ın başışına, lutfuna ve aşkına olan sağlam güvene götürmüştür. Gerçekten de bu zümrelerde Allah'ın sevgisi bağışlaması ve lütfu inancı hâkim durumdadır ve O'ndan korku, 'mehafetullah' hemen he-

men hiç hatıra getirilmemektedir” (Fığlalı, 2006: 228-229).

Tanrı anlayışında korkunun yerine sevginin ve güvenin hâkim olması, insan Tanrı ilişkisinin sağlıklı bir zeminde yürümesini sağlamaktadır. Bunun en çarpıcı örneğini Kaygusuz Abdal’ın şu dizelerinde yakalamak mümkündür: “Kıldan köprü yaratmışsın / Gelsün kullarım geçsün diyu / Hele biz şöyle duralım / Yiğit isen geç i Tanrı”. Alevî-Bektaşî ozanların dilinde varlığını hissettiren samimiyet hem güven hem de cesaret isteyen, “Allah ile nükteleşme” addedilebilecek bir iştir. “...Allah ile nükteleşme, sıradan insan için olmaktan ziyade, Allah’a kullukta epey mesafe almış ve O’nun sevgilileri katına yükselebilmüş olanların karıdır. Onlar vecd anında böyle bir şathiyede bulunabilir ve bu her zaman olan bir şey değildir” (Fığlalı, 2006: 230).

Tasavvufî literatürde sıklıkla karşılaştığımız “Kendini bilen Tanrı’yı bilir:” deyişi, Alevî-Bektaşî anlayışa da damgasını vurmuş gibidir. Bektaş Velî Makâlat’ında şöyle der: “Eğer, muhiplere, Çalap Tanrı’yı nasıl bildin derlerse, onlara şöyle cevap verirler: Çalap Tanrı’yı kendimizden, kendimizi de Çalap Tanrı’dan bildik. Sözümlüğün delili, Hazreti Aleyhisselam’ın buyurduğu şu hadistir: ‘Her kim kendini bilirse, şüphesiz Rabbini bilir’. Muhiplerin sözlerinin hakikatı insanın kendi içindedir; başka yerde arayan nasıl bulacaktır? Bu sebeple bir insan kendini bilmeyince Tanrı’yı nasıl bilecek ve görecektir? Nitekim Çalap Taalâ buyurur: ‘...Biz ise ona, ilim ve kudretimizle sizden daha yakınız; fakat siz (yapılmakta olan işleri) görmüyorsunuz’. (Vakıa, 85). Bir âyette de şöyle buyurur: ‘...ve biz ona şah damarından daha yakınız..’(Kaf, 16)” (Hacı Bektaş Velî, 1990: 8,12).

Tanrı-insan ilişkisi, insanı ezen, görmezlikten gelen bir ilişki biçimi değildir. Böyle bir Tanrı anlayışının farklılıkları/ötekini merkeze alarak yapılabilecek bir kimlik inşa faaliyetini

onaylamasını/meşrulaştırmasını kabul etmek herhalde pek mümkün olmaz.

Korkunun yerini sevginin aldığı, Tanrı’nın rahmet sıfatının kuşatıcılığını öne çıkartan bir Tanrı anlayışı, ister istemez “72 millete bir gözle bakmak” (Hacı Bektaş, Makalat) olarak formüle edilebilecek bir yüksek insan anlayışını beraberinde getirecektir. Bu yaklaşım biçiminin ilk izlerini Ahmet Yesevî’nin hikmetlerinden bulmak mümkündür:

“Nerde Görsen gönlü kırık, merhem ol sen; / Öyle mazlum yolda kalsa hemdem ol sen; / Mahşer günü dergahuna mahrem ol sen; / Ben-sen diyen kimselerden geçtim işte. / Garip, fakir, yetimleri Rasul sordu; / Hem o gece Mirac’a çıkıp didar gördü; / Geri inip garip, yetim izleyip yürüdü; / Gariplerin izini izleyip indim işte” (Yesevî, 1991: 49).

“Sünnet imiş, kâfir de olsa, incitme sen; / Hüda bizardır katı yürekli gönül incitenden; / Allah şahit, öyle kula hazırdır Siccin; / Bilginlerden duyup bu sözü söyledim işte”. (Yesevî, 1991: 57).

“Arş üstünde namaz kılıp dizimi büktüm; / Derdimi diyip, Hakk’a bakıp yaşımı döktüm; / Sahte âşık, sahte sofı görünce söğdüm; / O sebepten altmış üçte girdim yere” (Yesevî, 1991: 61).

Şeyh Safiyyeddin Erdebili’nin, Şeyh Safi Buyruğu’nun mukaddimesinden sadeleştirerek ve özetleyerek aktaracağımız şu cümleler, Alevî-Bektaşî kimliğine esas teşkil eden insan anlayışını tespit imkanı sağlamaktadır: “Sonsuz şükürler o Varlık’a olsun ki, her çeşit kainatı yarattı ve sınırsız övgüler o Ma’bud’a olsun ki mahlukatın en şerefisini (insanı) yokluk âleminde varlık âlemine getirdi. Çok çok şükürler o Padişah’a olsun ki, diğer mahlukat ortasından insanı tahsis etti, nurların cevheri olan insan ruhunu belirledi...” (Erdebili, 2009: 1003).

Genelde Türk değerler sisteminde, özelde Alevî-Bektaşî kimliğindeki insan anlayışının, kadına ve erkeğe öncelikle insan olarak değer

vermenin ilk izlerini Türk Tarihinin derinliklerinde bulmak mümkündür. Ancak, başta Ahmet Yesevî olmak üzere kadını baş tacı eden olgun insanlar, kadının olmadığı yerde uygarlık olmayacağına bilincinde olduklarını da bir şekilde hissettirmektedirler.

İlk akla gelen örneklerini sunduğumuz bu kök değerler hem Alevî-Bektaşî kimliğinin keşfedilmesi gereken boyutunu işaret etmekte hem de evrensel boyutta neler yapılabileceği konusunda bizleri uyarmaktadır. Alevî-Bektaşî kimlik söz konusu olduğunda, böylesi bir Tanrı ve insan anlayışının tepkisel duruşlara, öteki üzerinden kimlik tartışmasına pek de ihtiyacı olmayacağı akla gelmektedir. Küresel kimlik krizine cevap teşkil edebilecek yüksek anlam bilinci ile beslenmiş, evrensel değerlere açık, keşif temelli kimlik tartışmalarının insanlığın genel gidişine de ışık tutabileceğini düşünmek pek yanlış olmasa gerektir.

Ne var ki, acılarla yoğrulan, zaman zaman “onurla oynanma” diyebileceğimiz olumsuz örneklerle örülen geçmiş, sağlıklı bir kimlik arayışında işin pek kolay olmayacağını düşündürmektedir. Amin Maalouf’un şu tespitleri tam da kafa yordduğumuz hususa ışık tutar gibidir: “Her yaralı topluluğun içinde doğal olarak önderler belirir. Öfkeli ya da hesapçı bu kişiler, yaralara merhem olan ‘sonuna kadar gidelim’ söylemleriyle ortaya çıkarlar. Bir hak olan saygıyı karşıdakilerden dilenmemek gerektiğini, ama bunu onlara dayatmak gerektiğini söylerler. Zafer ya da intikam sözü verir, zihinleri ateşler ve zaman zaman incinmiş kardeşlerinden bazılarının için için rüyalarına girmiş olabilecek aşırılıklardan da yararlanırlar. Artık dekor hazırdır, savaş başlayabilir. Ne olursa olsun, ‘ötekiler’ bunu hak etmişlerdir, çok eski zamanlardan beri ‘bize çektirdikleri her şeyi’ ‘bizler’ bir bir hatırlamaktayızdır. Bütün cinayetleri, bütün haksızlıkları, bütün aşığılanmaları, bütün korkuları, isimleri, tarihleri, rakamları”. (Maalouf, 2000: 27).

Sonuç

Kimlik tartışmaları, içinde bulunduğumuz zaman diliminde, sosyolojinin, psikolojinin, sosyal psikolojinin, en popüler konularından birisini teşkil etmektedir. Küreselleşme süreci, bu tür tartışmaların hem küresel ölçekte yaygınlaşmasını hem de bastırılmış kült ve kimliklerin su yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda, kimlik keşfetme çabaları ile kimlik inşa etme faaliyetlerini yan yana görmek mümkündür. Bireysel ve toplumsal kimlikler, toplumların kaderi üzerinde etkin olmak isteyen bütün güç odaklarının görmezlikten gelmeyecekleri konuların başında gelmektedir.

Alevîlik-Bektaşîlik, Türkiye’nin, kökleri oldukça derinlerde olan önemli bir gerçeğidir. Alevîlik-Bektaşîlikle ilgili güncel sorunların önemli bir kısmı geçmişten bize miras olarak kalmıştır. Alevî-Bektaşî kimlik tartışmaları da hem geçmişin hem de konuya bir şekilde ilgi duyan bazı “aktör”lerin gölgesi altında yürütülmektedir. Bu konudaki sorunların çözümsüz gibi algılanması, kimlik tartışmalarının ve çözüm arayışlarının siyaset zemininde ve siyasi bir dille yürütülmesinden kaynaklanmaktadır. Siyaset, etkinliğini farklılıklar üzerinden temin etmeye çalışır. Bu sebepten de, siyaset ayrıştırır. Oysa, Alevîlik-Bektaşîlikle ilgili kimlik tartışmalarının hem duygusalıktan hem de siyasetten arındırılarak bilgi zemininde ve doğru bilgi ile yapılması gerekmektedir. Bu tür tartışmaların Alevîlik-Bektaşîliğin tarihi arka planını ve Alevî-Bektaşî anlayışa kendine özgü rengini kazandıran temel teolojik ilkeleri ve insan-ahlak algısını görmezlikten gelerek yürütülmesi, ancak kendi gerçekliğinden uzak, tepkisel yönü ağır basan, proje kimliklere göre biçimlenen bir Alevîlik-Bektaşîliğin oluşmasını sağlayacaktır.

Alevîliğin tarihçesi söz konusu olduğunda iki önemli boyut dikkati çeker:

Birincisi, Türklerin İslâm’la tanışma ve kitleler hâlinde Müslüman olma süreci; ikincisi

ise bu sürecin belirgin özelliği olan tasavvuf ve tarikat.

Türk milletinin İslâm'ı anlama biçimi ta başından beri tasavvufun rengini taşır. Bu renkte, adı Sünnîlik bile olsa, Hz. Ali kültü ve Ehl-i Beyt sevgisinin genetik olarak yer aldığı hemen dikkat çekmektedir. Bu Şîîlikten çok farklı bir hadisedir. Şîî etkilerini bütünüyle yok farz etmek elbette mümkün değildir; ancak, burada söz konusu olan Türkleşmiş bir Hz. Ali, Türklerin geçmişinin bir parçası haline getirilmiş bir Ehl-i Beyt.

Osmanlı Devleti'nde fiilen etkin tarikat örgütlenmesi, "Fütüvvet" teşkilatının Anadolu'ya uyarlanması diyebileceğimiz "Ahilik"le, toplumun tüm katmanlarında hem de çok yönlü fonksiyonel olarak yer tutmuştur. Ahilik, sadece bir esnaf teşkilatı değildir. Çankırı'da, "Yaran Ocağı" adı altındaki mevcut hâliyle bile hem sosyalleşmenin hem sosyal dayanışmanın hem de sosyal güvenliğin teminatı olarak etkindir. Çoğu anlaşmazlıklar, mahkemelere intikal etmeden, "Başağa"ların, bilge kişilerin araya girmesiyle çözümlenir. Toplumun tolere edemeyeceği kadar büyük bir kabahat işleyen kimse, "ocaktan atılır". Bu, kelimenin tam anlamıyla bir sosyal boykottur. Ocaktan atılan bir kimse, aile olarak toplumdan tecrit edilir; hiç kimse onların ne düşününe ne cenazesine katılır. Alevîlikte "düşkün" olma, bundan farklı bir şey değildir.

"Tasavvuf" ve "tarikat" gerçeğinin, Alevîlikle ilgili bütün tartışmalarda ve çözüm önerilerinde, mutlaka göz önünde tutulması gerekmektedir. Türklerin İslâm'ı anlama ve yaşama biçimlerinde âdeta bir "paradigma" görevi gören bu gerçek, Şîîlikten farklı bir biçimde, Ehl-i Beyt sevgisinin, eski Türk kültürü ile harmanlanmasına yol açmıştır.

İçinde bulunduğumuz zaman diliminde, Alevîlik adının sürekli Bektaşîlikle birlikte zikredilmesi, bu iki kavramın zaman zaman birbirinin yerine kullanılması, Alevîliğin kendisini tasavvufî terminoloji ile ifade etmesi,

Alevîlik ve Bektaşîlik arasındaki bazı temel farklılıklara rağmen, tarikat boyutunun ne denli önemli olduğunun bir göstergesidir. Alevîliğin gerek geçmişi, gerekse bugünü "tarikat" boyutu görmezlikten gelinerek anlaşılabilir.

Türk tarihinden ve tasavvuf gerçeğinden uzak bir Alevîlik-Bektaşîlik kimliği inşa faaliyeti, akla proje kimlik kavramını getirmektedir. Oysa, gerek Alevîlik-Bektaşîliğin teşekkül süreçleri, gerekse Alevîlik-Bektaşîlikte öne çıkan ahlak temelli din anlayışı ve bu anlayışın özünde yer alan teolojik ilkeler ve Tanrı tasavvuru, tepkisel bir yaklaşımla farklılıkları öne çıkartan, hatta kendisini farklılıklar üzerine inşa edilmeye çalışılan bir Alevîlik-Bektaşîliğe izin vermeyecektir. Bir başka ifadeyle, Alevîlik-Bektaşîliğin tarihsel gerçekliği ve özünde mevcut teolojik ilkelerle örtüşmeyen inşa faaliyetleri, tarihin çöplüğüne gitmeye mahkûm görünmektedir.

Alevîlik-Bektaşîlik ile ilgili kimlik tartışmalarının, doğru bilgiye ve sağlam verilere dayalı olarak sağlıklı bir zeminde sürdürülmesi hem Alevî-Bektaşîlerin hem de bu ülkenin menfaatine uygundur. Sünnîlik üzerinden Alevîlik-Bektaşîlik inşa etmeye kalkışmak ya tarih bilgi ve bilincinden yoksun olmayı ya da bu konuda yürürlüğe sokulan/sokulmak istenilen birtakım proje kimliklere uygun davranıyor olmayı akla getirmektedir. Hz. Muhammed'in sağlığında herhangi bir mezhebin, ya ta tarikatın olmadığı gerçeğini hatırlamakta fayda vardır. İster Sünnîlik, ister Şîîlik ya da adı ne olursa olsun, hiçbir mezhebin İslâm'a özdeşleştirilmesinin mümkün olmadığı, İslâm'ın hiç kimsenin ya da hiçbir gurubun tekelinde olmayacağı, olmaması gerektiği de bir başka gerçektir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan bütün dinî oluşumlar beşerî oluşumlardır. Sünnîlik üzerinden bir Alevîlik-Bektaşîlik inşa faaliyeti hem yersiz asimilasyon tartışmalarını beraberinde getirmekte hem

de Cem Evi meselesinin doğru anlaşılmasını ve doğru değerlendirilmesini engellemektedir.

Cem evleri meselesi, Alevîlik-Bektaşîlikle ilgili kimlik tartışmalarının sembolü hâline gelmiştir. Burada kimlik tartışmalarının da sağlıklı bir şekilde yürütülmesini güçleştiren husus, Cem Evi'nin Cami'nin alternatifi gibi görülmek ve gösterilmek istenmesidir. Artık Alevîlik-Bektaşîlik "sır cemaati" olma vasfının ötesindedir; merak eden herkes ne olduğunu açık seçik görme imkânına sahiptir. Öte yandan Cami de, Müslümanlara özgü bir ibadet yeridir; sadece Sünnîlere ait bir yer değildir. Öyleyse, insanları cami ya da cem evinden birisini tercih etmek zorunda bırakmak hem İslam'la, hem insan gerçeği ile hem de Alevîlik-Bektaşîlikle pek bağdaşmaz.

Küreselleşme, olumlu ve olumsuz pek çok etkilerinin yanında, bir yandan birtakım evrensel nitelikli değerleri tüm insanlık için şemsiye değerler hâline getirirken, diğer taraftan da geleneklerin, muhtelif güç odaklarının, bazı egemen güçlerin etkilerini azaltarak, eski kimlik ve kültürlerin dirilmesine, birey bilincinin üzerindeki baskının en azından hafiflemesine yol açmaktadır. Bu bağlamda toplumun hemen her kesiminden bireyselliği öne çıkartan insanların yavaş yavaş varlıklarını hissettirmeye başladıkları gözlenmektedir. Din alanından örnek verecek olursak, hem Sünnî kesiminden hem de Alevî-Bektaşî kesimden bireysel dindarlığı tercih edenlerin mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Bu bakımdan Alevî-Bektaşî çevrelerden dine ilgi gösteren bireylerin durumlarının "asimilasyon" olarak değerlendirilmesi, insan gerçeğine ve Alevî-Bektaşî duruşuna pek uymamaktadır. Her ne kadar çok farklı kimlik inşa faaliyetleri söz konusu olsa da, Alevîlik-Bektaşîliğin İslam'dan soyutlanması mümkün değildir. Öyle ise, bu kültürün içinden yetişen bazı bireylerin kendi köklerini arama sürecinde İslam'ın farklı vecheleriyle yeniden tanışması, içinden çıktığı kesimle birebir örtüşmeyen farklı anlayış bi-

çimleri geliştirmesi, kanaatimizce doğal karşılanmalıdır.

Alevîlik-Bektaşîlik gibi binlerce yıllık Türk Tarihinden süzülüp gelen değerlerle bezenmiş, "yaratılanı Yaratan'dan ötürü hoş görme-yi" ilke edinmiş, "yetmiş iki millete bir gözle bakmayı" içselleştirmiş bir anlayış biçiminin ne tepkiselliğe, ne de kendisini "öteki" üzerinden inşa etmeye ihtiyacı vardır. Günümüzde Alevî-Bektaşî kimliğinin kök unsurlarından olan ahlak temelli din anlayışına sadece Müslümanların değil, bütün insanlığın gereksinimi olduğu ortadadır. Böyle bir dönemde yapılacak iş, sahip olduğumuz değerlerin anlamlı ve önemli olduğuna inanıyorsak, onları evrensel ölçekte yeniden üretmek olmalıdır.

Batı uygarlığı insanlığı varoluşsal bir anlam boşluğunun içine sürüklemiştir. Kimlik krizinin küresel ölçekte yaygın ve etkin olmasının sebeplerinden birisi bu anlam boşluğu olmalıdır. Bunun evrensel çözümü, yüksek güven kültüründe ve yüksek anlam bilincinde yatmaktadır. Eğer kendisini Alevî-Bektaşî olarak isimlendiren ya da Alevî-Bektaşî kimliğini keşfetmek ya da inşa etmek için çaba sarf eden kimseler, ahlak temelli ve insan merkezli din anlayışının kök unsurlarından hareketle, "öteki"ne takılmadan, bütünlüğü ve evrenselliği esas alan yeni bir değerler sistemi üretmeyi başarabilirlerse hem İslam dünyasına yeni bir açılım hem de insanlığa yeni soluk getirmiş olurlar.

KAYNAKLAR

- CASTELLS, Manuel (2006): Enformasyon Çağı: Ekonomi Kültür ve Toplum, İkinci Cilt, Kimliğin Gücü, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını.
- CONNOLLY, William E. (1995): Kimlik ve Farklılık, Çev. F. Leksizialın, Ayrıntı Yayınları.

- ERDEBİLİ, Şeyh Safiyeddin (2008): Makalat Şeyh Safi Buyruğu, Hz. S. Kutlu-N. Parlak, Horasan Yayınları.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (2006): Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- HACI BEKTAŞ VELÎ, Makalat, Hz. Esad Coşan, Seha Neşriyat.
- HACI BEKTAŞ VELÎ (1990): Makalat, sad. Hüseyin Özbay.
- KAPLAN, Doğan (2008): Buyruklara Göre Kızılbaşlık, Basılmamış Doktora Tezi.
- MAALOUF, Amin (2000): Ölümçül Kimlikler, çev. Aysel Bora
- ONAT, Hasan (2005): “Alevîlik-Bektaşîlik, Din Kültürü Ahlak Bilgisi Dersleri ve Diyanet”, Türk Yurdu, c. 25, sayı: 210.
- ONAT, Hasan (2003): “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, İslamiyat Dergisi, sayı: 3.
- Quarles, Chestler L. (2004): Christian Identity: The Aryan American Bloodline Religion
- VOLKAN, Vamık D. (2007): Kimlik Adına Öldürmek, cev. M. B. Büyükkal, Everest Yayınları.
- YESEVÎ, Ahmet (1991): Divan-ı Hikmet Seçmeler, Hz. K. Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÜBER DIE DISKUSSION DER IDENTITÄT VON ALEVITEN UND BEKTASCHITEN UNTER DEM ASPEKT DER BEZIEHUNG VON IDENTITÄT UND THEOLOGIE

Hasan Onat

Zusammenfassung

Die Identität ist ein Bewusstseinsstatus, die dadurch Eintritt, dass der Mensch als soziales Geschöpf, sich seiner Einzigartigkeit, Individualität und Integrität bewusst wird. Für den Menschen ist die individuelle Identität essenziell, denn die Entdeckung der individuellen Identität vollzieht sich innerhalb der Gesellschaft. Daher kann sowohl von der Dimension individueller und gesellschaftlicher Identitäten gesprochen werden, als auch von den Prozessen der Entdeckung und Bildung dieser.

Die Vorstellung und Wahrnehmung von Gott im Speziellen und Religion im Allgemeinen dient für den Menschen als eine Art Paradigma. Zudem ist die Religion ein dominanter Aspekt bei der Entwicklung der Kultur. Der Mensch schafft die Kultur, und Kultur wiederum formt die Identität des Menschen. Daher besteht eine direkte Relation zwischen Theologie und Identität. Die menschliche Wahrnehmung von Gott und dem Menschen, ist im Wertesystem, welches Menschen zu Menschen macht, ist ebenso effektiv wie bei der Relation des Menschen mit sich selber und der Gesellschaft.

Im historischen Hintergrund des Aleviten- und Bektaschitentums befinden sich zwei grundlegende Linien: das Kizilbaschtum und